

ד"ר עקיבא לונדון

הרכבת תמרים (האבקה) בערב פסח

במשנה במסכת פסחים (פ"ד, מ"ח) נאמר:

שישה דברים שעשו אנשי ירחו (בערב פסח), על שלושה מחו בידם, ועל שלושה לא מחו בידם, ואלו הן שלא מחו בידם: מרכיבין דקלים כל היום... המשנה עוסקת בהיתר שניתן בדיעבד על ידי חכמים לעסוק בהרכבת תמרים, דהיינו האבקתם, בערב פסח, שעה שרוב המלאכות נאסרו.

בסיבת ההיתר (בדיעבד) שנתנו חכמים למלאכת האבקת תמרים נחלקו הראשונים. רש"י אמר: 'דסברי לאו מלאכה חשובה היא' (בבלי, מנחות ע"א, א), לדעת רש"י סברו חכמים שמלאכת ההאבקה היא מלאכה שאינה חשובה ואינה משמעותית, ומכך ניכר שרש"י לא הכיר מקרוב את גידול התמרים). המאירי אמר: 'לא אסרו מלאכה אלא במקום קרבן'. כוונת 'המאירי' שמלאכה זו (ואחרות), נאסרו לא בשל היותן מלאכות, אלא בשל החשש שמתוך טרדת המלאכה, לא יעלה החקלאי לירושלים להקרבת קרבן פסח. לכן מלאכה זו הותרה מחורבן בית שני, וביטול קרבן הפסח ואילך (בבלי, פסחים ע"א). 'הערוד' (ערך 'ניסן') מביא הסבר אחר לשאלה מדוע מלאכה זו הותרה:

שאם תשהה הרכבת דקל יום אחד יופסד פירות הדקל. הקב"ה חס על ממונן של ישראל, שאם יעבור זמן אפילו יום אחד יופסד.

במאמר זה ננסה לעמוד על ההיתר המיוחד שקיבלו אנשי יריחו להאבקת הדקלים בערב פסח, נבדוק מה פשר מלאכה זו, מדוע קיבלו היתר זה, והאם היה זה מוצדק. גם נתייחס למאמרו של פרופ' כסלו 'מדוע התירו חכמים לאנשי יריחו להאביק תמרים בערב פסח', (קתדרה, 72, ע"מ 12-22). לצורך כך נדון בתהליך ההפריה בתמרים ובחשיבות עיתוי ההאבקה.

א. תהליך ההפריה בתמרים

במחצית השנייה של חודש פברואר¹, נפתח המתחל של עצי התמר (הזכריים והנקביים). המתחל הוא מעטפת מעוצה של עמוד התפרחת לפני פתיחתו (כעין חרב או סירה, צבעו חום), פתיחת המתחל בעץ הזכרי מלמדת כי האבקה (הזרעונים) מוכנה להפריית הפרחים הנקביים. המחקר מראה כי ניתן להתחיל להשתמש באבקה הזכרית כשבוע לפני פתיחת המתחל². פתיחת המתחל הנקבי מלמדת כי עמודי התפרחת מוכנים לקליטת האבקה הזכרית.

בשלב הזה אוסף הדקלאי את גרגרי האבקה הזכרית מעמודי הפריחה הזכריים³ את האבקה מפזרים על עמודי הפריחה בעצים הנקביים מאמצע חודש פברואר עד לתחילת חודש אפריל, במחזוריים של 3-7 ימים (תלוי בזן). הצורך במספר מחזורי הפריה נובע בין היתר, מפתיחה הדרגתית של עמודי הפריחה הנקבית, ומהקושי בקליטת הזרע בגרעין תא הביצית.

תהליך ההפריה: גרגרי האבקה 'נוחתים' על הפרח הנקבי בעל שלוש השחלות. בשעה שהשחלות מפרישות נוזל, נדבקים הגרגרים לנוזל הדביק, ונובטים תוך זמן קצר על המצע הלח. בתהליך קצר ישנה התמזגות של 'נחשון' – האבקה, עם גרעיני תא הביצית. התמזגות האבקה עם הגרעינים היא התחלת התפתחות עובר הזרע. תוך זמן קצר, שתיים מתוך שלוש השחלות מתנוונות, ורק שחלה אחת מתפתחת ומגיעה לכלל פרי.

מכיוון שעיתוי ההפריה הוא קריטי לחנטה ולקבלת הפרי, יש חשיבות גדולה לחקירת שלוש שאלות:

1. מה הוא המועד המדויק שבו הצלקות ושחלות המפרישות נוזל) מוכנות לקליטת הזרע הזכרי, בכל זן.
2. כמה זמן נמשכת חיותן של הצלקות, אחרי היפתח הפרח.
3. במשך כמה זמן מסוגלת האבקה הזכרית לנבוט על גבי הצלקת. ניתן לחלק את זני התמרים לכמה קבוצות:

1. השימוש בחודשים לועזיים הוא מכוון, לפי ששנת השמש היא שקובעת את העונה החקלאית.
2. סטולר, 1977, עמ' 90-102.
3. כיום מודללים את האבקה הזכרית עם חומר אינרטי, כגון טאלק, וזאת כדי לחסוך באבקה זכרית.

1. זנים עם קשיי הפריה: 'חיאנלי', 'חדראולי'. זנים אלו זקוקים להפריה תוך יום או יומיים מרגע פתיחת הפרח.
2. זנים בעלי שעור חנטה בינוני: 'דקל נור', 'ומג'הול', מצפון אפריקה. זנים אלו זקוקים להפריה פעם בשישה-שבעה ימים.
3. זנים בעלי שעור חנטה גבוה: 'חלאולי', 'ברהלי', 'זהידי', 'ספינכס'. זנים אלו זקוקים להפריה פעם בארבעה ימים. (אורך חיות הפרחים היעילה: כ-שבעה-שמונה ימים). חיות צלקות הפרחים נשמרת בין שבעה לארבעה עשר ימים, בהתאם לזן. כיוון שהפרחים נפתחים בהדרגה, התהליך כולו מתבצע בדרך כלל, ממחצית חודש פברואר – עד לתחילת חודש אפריל, בהתאם לזן.⁴

ב. תהליך ההפריה בעבר

מתוך תהליך ההפריה שתואר לעיל, לא ברור מה היה ידוע לדקלאי בתקופת הבית השני, המשנה והתלמוד, מה היה ידוע לדקלאי מצריים ובבל בתקופה הרומית והביזנטית, ומה התברר במאות השנים האחרונות. ברם לגבי חלק מן העצים, כגון התמר והחרוב, ידוע לנו כי הכירו גם הקדמונים שיש מהם עצים נקביים טועני פרי, ויש זכריים שאינם מניבים פרי. ניתן לשער כי את מלאכת ההפריה למדו היהודים מן המצרים (על פי תחריטים מאותה תקופה), או מן הבבלים, שהיו מומחים לגידול תמרים.⁵ הם ידעו כי ללא הַאֲבָקָה לא תהיה הפריה, וללא הפריה לא יהיו פירות. המצרים הקדמונים סברו כי הזכר הוא נושא הפירות ולא הנקבה. הבבלים חשבו הפוך, כי הנקבה היא נושאת את הפירות.⁶ רש"י לא הכיר מקרוב את מלאכת גידול התמרים, והוא ציין: 'מפני שדקל נקבה אינו עושה פירות והזכרין עושים פירות' (ובבלי, פסחים נו ע"א).

נמצאנו למדים, שידיעה הייתה קיימת, אך ההבחנה לא הייתה ברורה. מקורות חז"ל העוסקים בנושא הרכבת הדקלים מוכיחים שהייתה ידיעה בנושא זה. נצטט מספר מקורות המוכיחים זאת: 'ששה דברים עשו אנשי ירחו... מרכיבין דקלים כל

4. סטולר, תשל"ז, 92-105; סטולר, 1963, 3-18; סטולר וקליין, 1965, 48; סטולר, 1971, ו ז; סטולר, 1972, ח ט; סטולר ש', 1974, עמ' 493.

5. גור, 1974, עמ' 149.

6. פליקס, 1994, עמ' 102.

היום' (פסחים פ"ד מ"ח), **'אין מרכיבין כפניות** של ערלה' (תוספתא, ערלה פ"א ה"ה). **'אין מרכיבין דקלים** מפני שהיא עבודה, שלא תאמר הואיל והיא רובה שרי' (ירושלמי, שביעית פ"ד ה"ד לה ע"ב). 'רב ששת שאל **אילין דיקליא דבבל זלא צריכין מרכבא'** (ירושלמי, יבמות פט"ו ה"ד טו ע"א), [= רב ששת שאל (אמר) אלה דקלי בבל שלא צריך להאביקן].

משני המקורות האחרונים בירושלמי משתמע, שהרכבת הדקלים בארץ ישראל הייתה מלאכותית, ולא דבר שהיה נעשה מאליו (ע"י הרוח והחרקים). בעבר נזקק הדקלאי למאמץ רב להשלים את מלאכת ההאבקה, שכן היה צורך בטיפוס על הדקל הגבוה כדי לאסוף את האבקה הזכרית ולחזור לטפס על עצי נקבה מרובים לצורך ההאבקה, מספר רב של מחזורים. כיום כלי-גובה הידראוליים, והאבקה פנאומטית, מקלים מאוד על הדקלאי המודרני.

תנאי האקלים, הקרקע והמים בבבל ומצריים, אפשרו לזרעי תמרים רבים לצמוח ולהתפתח באין מפריע (תופעה שאינה רצויה, מפני שכל זרע יביא להתפתחות סוג אחר של תמרים), ובאופן טבעי כמחצית מהדקלים היו זכרים. ככל הנראה דקלים זכריים אלו הפרו חלק ניכר של דקלי הנקבה, באמצעות הרוח והחרקים. בידוע כי דקל זכר אחד מסוגל להפרות 50-70 נקבות.

1. שיטות האבקה תמרים שנמנו על ידי התלמוד

בזמן התלמוד הכירו כמה שיטות האבקה:

1. פיזור אבקה זכרית על התפרחת הנקבית (בבלי, פסחים נו ע"א).
 2. הנחת חלק מהתפרחת הזכרית, הרווי באבקה זכרית, בין גבעולי התפרחת הנקבית. כפי שנאמר בתלמוד: 'רב אחא בריה דרבא מנחי כופרא דיכרא לנוקבתא' (בבלי, פסחים נו ע"א) [= מניחים סנסני זכר על (פריחת) הנקבה].
 3. האבקה והפריה על ידי הרוח (ירושלמי, יבמות פט"ו ה"ד, טו ע"א).
- בעל 'הערוך' (ר' נתן מרומי, מאה – 11 לספירה) (ערך 'ניסן'), הסביר את תהליך הפריית התמרים בצורה בהירה:

הקב"ה ברא את הדקלים זכר ונקבה ובלעדי השני האחד לא יצליח, והאיך היא מעשיהם? בהגיע זמן הדקל הנקבה, ומשלחת המכבדות שלה עם תמרה, ועדיין התמרים כעדישים, מבאין הכפניות ומסביכין בעוקץ ידה מהן, ומזהמין אותן, וכורכין לה אגד והמכבדות של התמרה מצליחות, ומוציאה פירות נאים, ובלבד שלא תאחר זמנן אפילו יום אחד.

2. עיתוי ההאבקה במקורות חז"ל

כבר בתקופת חז"ל היה ידוע שיש משמעות גדולה לעיתוי האבקה התמרים. המדרש מביא סיפור מעשה:

אמר רבי תנחומא מעשה בתמרה אחת שהייתה עומדת בחמתן⁷ ולא הייתה עושה פירות, והיו מרכבין [מאבקים] ולא עשתה פירות. אמר להם דיקלי, **תמרא היא רואה מיריחו והיא מתאוה לה בליבה**, והביאו ממנה והרכיבו אותה, מיד עשתה פירות.⁸

קרוב לוודאי שסיבת עקרות הדקל בחמתן היא שלא היה מפגש בין מועדי הפריחה של דקלי הזכר ובין מועדי הפריחה של דקלי הנקבה. הבאת אבקה זכרית מיריחו, במועד פריחת דקלי הנקבה בחמתן, פתרה את הבעיה. המדרש מלמדנו כי עוד מימי קדם ידעו הדקלאים שיש חשיבות לעיתוי ההאבקה של תמרים, ושאיחור במועד ההאבקה יביא לנזק כספי כבד.

לאור מה שהסברנו לעיל, מובן מדוע לא מחו חכמים על מעשיהם של דקלאי יריחו, שכן אם לא יופרו פרחי (שחלות) נקבת התמר על ידי אבקה הזכר במועד, לא תבצע ההפריה, ולא יהיו תמרים. כך הסביר פרופ' כסלו את ההיתר בדיעבד, שנתנו חכמים לאנשי יריחו.⁹

אך נשאלת שאלה: אם ערכה ועיתוייה של הפריה זו חשובים במיוחד, ואם לא תעשה ההפריה במועדה, עלול יבול התמרים להינזק באופן משמעותי, מדוע האבקה תמרים בערב פסח לא נחשבת ל'מלאכת דבר האבד'? [=מלאכה שלא ניתן לעשותה קודם חול-המועד ואי עשייתה תגרום נזק כספי, הותרה בחול המועד], ומותרת מלאכה זו לכתחילה?¹⁰

7. כנראה תל-עמתא, יישוב בעבר הירדן המזרחי באזור שפך היבוק לירדן, בקו רוחב העיר שומרון-סבסטיה.

8. בראשית רבה, פר' מא סי א; במדבר רבא, פר' ג סי' א.

9. כסלו, 1994, עמ' 13-22.

10. איסור מלאכה בערב פסח קל יותר מאיסור מלאכה בחול המועד. ראה פסחים, נה ע"ב, שם כתוב שהחייטים מותרים במלאכה בערב פסח, שכן הדיוט תופר כדרכו, וראה רש"י שם, ד"ה שכן ההדיוט.

במחקרי בנושא 'מטעי תמרים בימי בית שני, המשנה והתלמוד'¹¹, בדקתי את תהליך האבקה התמרים באזור יריחו ובקעת הירדן, והתברר לי כי בזנים הידועים היום, ההאבקה מתחילה בדרך כלל, בין התאריכים 15-20 בפברואר, ומסתיימת בדרך כלל בתחילת חודש אפריל. בשנים שבהם החורף גשום, ארוך וקר מתאחר מעט מועד תחילת ההאבקה, וההאבקה נמשך עד אמצע חודש אפריל (אם כי סביב יריחו וים המלח ההאבקה מסתיימת בדרך כלל בתחילת חודש אפריל).

גם בעבר ידוע היה לדקלאים כי יש לחזור ולבצע את ההאבקה מספר פעמים. ככל הנראה גם בעבר היו זנים שהאבקה פעם ב- 2-3 ימים הביאה להפרייתם המלאה, והיו זנים שהאבקה פעם ב- 7-10 ימים הספיקה לכך.

חשוב לציין שככל שמועד ההאבקה סמוך למועד הפתיחה של הפריחה הנקבית, תועלתו מרובה. ככל שהזמן חולף, דהיינו לקראת תום מועד הפריחה (סוף חודש מרץ), תועלת ההפריה פוחתת. זאת משום שהאביב מתעצם והטמפרטורה עולה, הפריחה הנקבית מתמעטת, הפרשת הנוזל מן השחלות פוסקת, הצלקות הנקביות מגלידות, והקושי בנביטת הגרגרים גדל.

לאור הנאמר לעיל, בדקתי מהם מועדי ערב פסח במהלך 50 שנה, משנת 2002 ועד 2052, (הסטטיסטיקה נכונה גם לגבי עבר וגם לגבי העתיד). במהלך 50 שנה, כ- 11 פעמים חל ערב פסח בסוף חודש מרץ (בשנים שאינן מעוברות)¹². ביתר 39 השנים, פסח חל במהלך חודש אפריל.

המסקנה היא שערב פסח יוצא בכ- 22% מהשנים בסוף מרץ, וביתר השנים באפריל. ערב פסח (גם כשהוא יוצא בסוף חודש מרץ), חל בסיומה של עונת ההאבקה, בזמן שרוב הצלקות הנקביות כבר הגלדו, ולכן האפקטיביות של ההאבקה בתקופה זו נמוכה. אין ספק שדיקלאים מומחים בתקופה הביזנטית, עקבו היטב אחרי תהליך ההפריה, וככל הנראה ידעו עובדה זו, שכן תהליך זה נראה גם לעין בלתי מזוינת. אם כך היה המצב בתקופת הבית השני, המשנה והתלמוד, ואם הנתונים שהבאנו לעיל בנוגע לזמני ההאבקה, נכונים גם לתקופה זו, אזי מי שהניח מלאכה זו לערב פסח - התעצל. גם מי שהחל בה בזמן הראוי, והמשיך אותה בערב פסח, גרם לאיכות ההפריה לרדת. לאור קביעות אלו, השאלה שהעלנו בעניין 'מלאכת

11. במחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

12. בין ה- 25 ל- 30 למרץ - בשנים 2002, 2010, 2013, 2018, 2021, 2029, 2032, 2037, 2040, 2048, 2051.

דבר האבד' מתבהרת, משום שמוכן שההפריה אינה בכלל מלאכת 'דבר האבד'.
אם כך, חוזרת השאלה ביתר תוקף: מדוע התירו חכמים להאביק תמרים בערב
פסח?

נוכל להעלות שש השערות לפתרון שאלה זו:

1. היו מספר מחזורים של האבקה. ייתכן שהדיקלאים לא ידעו בבירור את מועד סיום הפריחה, ולא הכירו בעובדה שכלל שמועד האבקה מתאחר, יעילות ההאבקה פוחתת.
2. ייתכן שבאותה תקופה היו זנים נוספים שונים, אשר תהליך ההפריה בהם מתחיל מאוחר יותר, מהשליש הראשון של חודש מרץ, ונגמר אחרי תחילת חודש אפריל. הסבר זה קשה מעט, שכן ככל שתהליך ההפריה מתאחר, גם ההבשלה מתעכבת. תהליך התפתחות הפרי אורך כ 6-7 חודשים (גם בעבר), ממספר מקורות יודעים אנו כי הגדיד היה במועד קרוב לחג סוכות (ספטמבר – אוקטובר), כמו בימינו. אם כך, גם זמן ההפריה בעבר היה כבימינו.
- מבדיקה שערכתי בעיר יריחו וסביבותיה, עלה כי יש שם זנים מגוונים, חלקם הם 'זריעים' [דקלים שנבטו מגלעיני תמרים, ולא מחוטרים]. תהליך ההאבקה מתחיל גם שם, מאמצע חודש פברואר ונמשך עד סוף חודש מרץ. בשנים שבהם החורף קר, ההאבקה נמשכת עד תחילת חודש אפריל. אם היו זנים שונים בעבר, ראוי לבדוק האם זמן האבקותם היה מאוחר יותר מהמקובל בהווה.
- מניסיונות שנעשו בבקעת הירדן הסתבר כי ככל שמצפינים מים-המלח, תהליך ההפריה מתחיל מעט מאוחר יותר (במספר ימים), וככל שמדרימים מים-המלח, תהליך ההפריה מקדים במעט. ההסבר לכך הוא, שבקרבת ים המלח הטמפרטורות הם הגבוהות ביותר והמאוזנות ביותר (יום – לילה), וככל שמרחיקים, השפעתו של הים פחותה, ועל כן תהליך ההאבקה מתחיל בתאריך מאוחר יותר, השוני בין האזורים מתבטא בשוני במועדי ההפריה, במספר ימים לא רב.
- ככל הנראה, דקלאי הבית השני ידעו עובדה זו. כך אנו למדים מסיפור המעשה במדרש רבא (לעיל), על תמרה בחמתן שלא הניבה פירות.
- ממעשה זה נוכל להסיק עוד, שדקל הנקבה בחמתן פרח במועד שונה מן הרגיל לאותו אזור, ואבקה זכרית לא הייתה זמינה, עקב שינויים משמעותיים במועדי הפריחה וההאבקה בין אזור חמתן ליריחו, הדרומית יותר.
3. פרופ' כסלו העלה השערה, כי מדובר בערב פסח החל ביום חמישי או ביום ראשון, וכך נוצר מצב כי שלושה ימים רצופים לא נעשתה האבקה התמרים ויכול היה להיווצר נזק ממשי ליבול¹³.

4. גידול התמר נחשב לגידול יוקרתי ורווחי במיוחד, כפי שלמדנו מדברי הסופרים הרומיים והיווניים (ראה להלן פרק ג). מ'הצו הדיוקליטני' (301 לסה"נ), ניתן ללמוד כי מחיר התמר היה גבוה פי 6- ממחיר התאנה¹⁴. ייתכן שמשום כך, לא מסרו הדקלאים ביריחו את כל המידע שהיה בידם, אפילו לחכמים¹⁵. עקב כך הצליחו הדקלאים לקבל תוספת זמן למלאכת ההאבקה, למרות שידעו שערכה הוא מועט בתקופה זו.

בתשובה זו יש קושי שעולה מלשון המשנה. ההיתר במשנה הוא לשון 'דיעבד', וכולל בתוכו ביקורת על אנשי יריחו. וזו לשון המשנה (פ"ד מ"ח):

שישה דברים שעשו אנשי ירחו, על שלושה מחו בידם, ועל שלושה לא מחו

בידם, ואלו הן שלא מחו בידם מרכיבין דקלים כל היום (בערב פסח).

קשה מאוד לטעון כי חכמים לא ידעו דבר על תהליך ההפריה. אם לא היו יודעים דבר, הרי יכלו הדקלאים לטעון כי ההאבקה הינה 'מלאכת דבר האבד', וכמו שבחול המועד הותרה 'מלאכת דבר האבד' לכתחילה, ניתן היה להתירה גם בערב פסח ולמרות הצורך לעלות לבית המקדש להקרבת קורבן פסח, ולא כך פסקו חכמים.

5. מן ההנחה שחכמים ידעו את מועד ההאבקה היעיל של התמרים, ובכל זאת העניקו היתר (בדיעבד) למלאכה זו, ניכרת החשיבות שהעניקו חכמים לקיום הכלכלי בארץ ישראל, ולענף התמרים בפרט. ייתכן שמשום כך התירו חז"ל את מלאכת ההאבקה בערב פסח, בשעה שכמעט כל המלאכות נאסרו בערב פסח, וזאת למרות הידיעה שיעילות ההאבקה בתקופה זו – נמוכה.

6. אפשרות נוספת היא, כי בעת ההיא עיבור השנה היה שונה (ועל פי מראה מולד הלבנה), מעיבור השנים המקובל היום. העיבור בעת הזו קבוע לעתיד, לשנים רבות (ועיבור שהחל במאה הרביעית לסה"נ). ייתכן שבתקופת חז"ל ערב פסח יכול היה לחול במועדים שונים מאשר בימינו, ואולי יכול היה לחול מוקדם יותר מסוף חודש מרץ, ובתדירות גבוהה יותר. ואולי בכך יש להסביר את ההיתר שנתנו חכמים לאנשי יריחו.

13. כסלו, 1994, עמ' 13-22.

14. Safrai, 1994, p. 140.

15. כך, יש לשער, גם היה בנוגע לגידול שמן האפרסמון.

הסבר זה טעון בירור, שכן העיבור נועד לתאם בין שנות השמש ושנות הירח, דהיינו לתאם בין השנה החקלאית (השמש), לבין מעגל השנה היהודי (הירח). התיאום נלמד מן הציווי 'שמור את חודש האביב ועשית פסח לה' אלוהיך כי בחודש האביב הוציאך ה' אלוהיך ממצרים' (דברים טז, א), ועל כך אמרו חז"ל: 'שמור שיהא ראוי לאביב להקריב בו את מנחת העומר, ואם לאו, עבר את השנה' (בבלי, ראש השנה ז ע"א; וכן שם, כא ע"א; בבלי, סנהדרין יג ע"ב; בבלי, זבחים ז ע"ב). על כן הסבירות שחג הפסח חל במועד מוקדם לסוף מרץ - נמוכה.

ג. חשיבות ענף התמרים לכלכלה הישראלית בעבר

שאלה נוספת שעלינו לשאול היא: מה הייתה חשיבותו של ענף התמרים לכלכלה הישראלית? האם הוא היה ענף זניח, או שמה חשיבותו הייתה רבה לכלכלה הישראלית?

סופרים יווניים ורומיים מזכירים את 'תמרי יהודה' בהקשרים שונים, וחלקם כותב אודות הצד הכלכלי של ענף זה.

סטרבו כתב בספרו (Geographica, XVI. 4:21):

יריחו היא מישור המוקף עצי דקל עם מינים אחרים של פירות... ובו ארמון עצי האפרסמון, והוא המקום הבלעדי בו גדל 'הקרייטי' (זן תמרים איכותי ויבש), כיוון שהוא המקום היחידי בו גדל הדקל, וההכנסה גבוהה מאד

ובמקום נוסף הוא כתב (Geographica, XVI. 4:21):

גם אלו שרצו להגדיל את הכנסתם, חיקו את מנהגי היהודים, היהודים המציאו את שיטת גידול התמרים, ובמיוחד את דקל 'הקרייטי' ושמן האפרסמון (כיוון שלא ניתן לגדלו במקומות אחרים)

הורציוס כתב (II. 2: 183 - 189): 'הדקלים של הורדוס חשיבותם גדולה, והם מקור לעושר גדול'; ופליניוס כתב בספרו 'מחקר הצמחים' (N.H., XIII, 26-29): 'אולם יהודה מפורסמת אף יותר בדקלים הצומחים בה, שאת טבעם נתאר'. תיאופרסטוס כתב בספרו (Hort - II 6: 2, 5, 8):

התמרים היחידים שניתן לשמר, כך אומרים, הם אלו הגדלים בעמק הסורי (בקעת הירדן), לעומת אלו הגדלים במצרים בקפריסין ובמקומות אחרים, הם לשימוש טרי בלבד (תמרים לחים)

אתניוס כתב בספרו (II 70-71) : 'הקיסר אוגוסטוס היה אוכל תמרים שמוצאם מיהודה ושם היה נקלוסיין'.

סופרים ומשוררים נוספים, כגון: סליוס אטליקוס, סטטיוס, מרטיאל, טקיטוס, פומפיוס טרגוס, וורגליוס, פאוסניוס, יוליוס סולמוס ועוד, הזכירו בחיבוריהם את ייחודם המופלא של תמרי ארץ ישראל. יש לציין כי רק חלק קטן של סופרים אלו ביקר בארץ ישראל, ובכל זאת רבים ציינו את שמן האפרסמון ואת תמרי יהודה, כסמל לשגשוגה של כלכלת יהודה בתקופת הבית השני, המשנה והתלמוד ורזנסון, תשמ"ז, עמ' 94-104. יש להניח כי גם עובדה זו נכללה בשיקולי חז"ל בבואם לפסוק בעניין האבקות תמרים בערב פסח.

סיכום

על פי הידע הידוע היום, נראה שגם בעבר החלה האבקות התמרים בחלקו השני של חודש פברואר, ונמשכה עד תחילת חודש אפריל. היעילות של האבקות תמרים בערב פסח, החל בדרך כלל בתוך חודש אפריל, נמוכה. ככל הנראה זו הסיבה שמלאכת ההאבקה לא הותרה בערב פסח לכתחילה, כ'מלאכת דבר האבד'. נראה שחז"ל ידעו עד כמה חשובה מלאכה זו, אך לא ידעו בבירור מתי מסתיים הזמן המתאים להאבקה, וכן נראה שענף התמרים (בעיקר התמרים לייבוש) היה ענף רווחי מאוד לכלכלת הישוב היהודי בארץ ישראל, ופרנס חקלאים רבים. מכיוון שכך, לא רצו חכמים לפגוע בענף זה, ועל כן התירו את מלאכת ההאבקה - רק בדיעבד. ייתכן שחכמים לא יכלו או לא רצו להתעמת עם בעלי ממון ושררה, והעדיפו להעלים עין ממעשה זה, שאינו עבירה מדאורייתא (בבחינת 'מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין').

ביבליוגרפיה

1. גור א', תשל"ד; **פירות ארץ ישראל - תולדות ומקראות**, תל אביב.
2. כסלו מ', תשנ"ד; 'מדוע התירו חכמים לאנשי יריחו להאביק תמרים בערב פסח', **קתדרה**, 72, ע"מ 22-12.
3. סטולר ש', תשל"ז; **גידול התמר בארץ ישראל**, תל-אביב.
4. סטולר ש', 1963; **סכומי ניסיונות ותצפיות בעמק הירדן ובבקעת בית שאן מעונת 3-1962**, לשכת הדרכה בית שאן, וועדת הניסיונות עמק הירדן.
5. סטולר ש', 1963; **דו"חות שונים מניסויים במתכנסניה, בחיאני ובחדרווי, בבקעת כינרת**, צמח, ועדת הניסיונות עמק הירדן.

6. סטולר ש', קליין ח', 1965; **ניסויים וגישושים בהאבקה תמרים בעונת 1965**, לשכת הדרכה בית שאן.
7. סטולר ש', 1971; האבקה והפריה בתמר, 'השדה' נ"א, חוב' ו ז.
8. סטולר ש', 1972; דילול פרי התמר, 'השדה' נ"ב, חוב' ח ט.
9. סטולר ש', 1974; ניסויים בדחיית מועד הבשלת פרי היאני, 'עלון הנוטע' 9, עמ' 493.
10. פליקס י', תשנ"ד; **עצי פרי למיניהם**, תל אביב.
11. רוזנסון י', תשמ"ז; 'גידול תמרים בעבר בארץ ישראל לפי המקורות', בתוך: איילון א' עורך, **התמר עץ החיים**, תל-אביב, עמ' 94-104.
- 12 Athenaeus, 1969; *The Deipnosophists*, Loeb Classical Library (with an English translation by Gulick C. B. Ph.D.) London.
- 13 Horace, 1927; *The Odes and Epodes*, Loeb Classical Library (with an English translation by Bennett C.E.), London.
- 14 Low I., 1924; *Die Flora Der Juden*, . III, Hildesheim, p.p 306-362.
- 15 Pliny, 1938; *Natural History*, Loeb Classical Library (with an English translation by Rackman H.), London.
- 16 Safrai Z., 1994; *The Economy of Roman Palestine*, London-New York.
- 17 Stern. M, 1976; *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem.
- 18 Strabo, 1966; *The Geography of Strabo*, Loeb Classical Library (with an English translation by Horace L. J.), London.

